

Læge uden grænser

KZ-lægen Sigmund Raschers forbindelser til Danmark under besættelsen

af cand.mag. Lars Schreiber Pedersen, arkivar ved Frederiksberg Stadsarkiv

Om eftermiddagen den 26. april 1945 gik SS-Hauptscharführer Bongartz ind i celle 73 i kz-lejren Dachau arrest. I cellen sad den 36-årige tyske læge Sigmund Rascher. Rascher havde gennem en årrække haft tætte bånd til en af naziregimets mest magtfulde mænd, SS-rigsføreren Heinrich Himmler. På Himmlers ordre havde han et par år forinden stået bag en række grusomme medicinske forsøg på fanger i den selvsamme lejr, hvor han nu sad indespærret. Nu var Rascher faldet i unåde hos SS-rigsføreren og stod foran sin henrettelse. Med et nakkeskud endte Bongartz lægens liv.¹ Blot tre dage senere blev Dachau befriet af amerikanske tropper.

Sigmund Raschers ugeringer fandt sted i Bayern i det sydlige Tyskland. Alligevel har hans historie trådt til Danmark. Rascher var under krigen i kontakt med danske læger, han ville teste et danskproduceret præparat på fangerne i Dachau, og endelig var han tæt på at få en internationalt anerkendt dansk professor arresteret og sendt til Dachau.

Om Sigmund Raschers virke i Dachau og hans forbindelser til Danmark under besættelsen handler denne artikel.

Karriere

Sigmund Rascher blev født i München den 12. februar 1909 som det tredje barn af lægen Hanns August Rascher. I 1931 blev Sigmund Rascher student fra Zeppelin-Oberrealschule mit Realgymnasium i Konstanz. Eksamensbeviset fremviser pæne men ikke prangende karakterer. Kun i historie opnåede Sigmund Rascher 1. karakteren "sehr gut".² Som sin far ville Sigmund være læge, og han begyndte derfor i 1933 at studere medicin ved universitetet i Freiburg. Efter at have bestået den medicinske forprøve, Physikum, studerede og arbejdede Sigmund Rascher i Schweiz, hvor hans nu fraskilte far havde slået sig ned. I oktober 1934 vendte Rascher tilbage til Tyskland, hvor han i 1936 bestod den medicinske embedseksamen ved universitetet i München. Efter afslutningen på studierne arbejdede Rascher via stipendier fra *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* fra 1936 til 1938 med kræftforskning hos professor Trumpp ved det Patologiske Institut på universitetet i München. I de samme år – 1936-1939 – arbejdede han desuden som ubetalt kirurgisk assistent ved et sygehus i byen.

Politisk befandt Rascher sig på den yderste højrefløj. I foråret 1933 meldte han sig som medlem nummer 3.092.414 ind i NSDAP. I maj 1936 sluttede han sig til SA, men han forlod atter organisationen i 1939 til fordel for Himmlers SS.³ 1. maj 1939 blev han tilknyttet SS-organisationen Ahnenerbe, der var stiftet som selskab i 1935 med det formål at udforske "germansk" ånd og kultur, men som med årene blev en

vidt forgrenet organisation med over 40 mere eller mindre videnskabelige afdelinger. Gennem hustruen Karoline, der var en gammel og nær bekendt af Heinrich Himmler, blev Sigmund Rascher i april 1939 præsenteret for SS-rigsføreren. Himmler viste interesse for Raschers kræftforskning, gav tilsagn om økonomisk støtte og opfordrede den unge læge til at lade sine forskningsresultater teste på dyr. Allerede i slutningen af april 1939 blev det dog besluttet, at stille blodprøver fra fanger fra koncentrationslejren Dachau til rådighed for Raschers forskning.⁴ Hospitalet i München, hvor Rascher arbejdede som kirurg, nægtede imidlertid at stille udstyr og lokaler til hans rådighed, hvorfor Rascher påbegyndte forskningsarbejdet for SS-rigsføreren i hjemmet i Trogerstrasse i München. Arbejdet løb allerede i maj ind i vanskeligheder, da Rascher mod sin vilje blev indkaldt til det tyske flyvevåben, Luftwaffe. I august 1939 blev han tilknyttet Luftwaffes flakartilleri-skole i Schongau i Bayern som militærlæge af reserven. Tjenesten i Luftwaffe overlod ikke Rascher meget tid til kræftforskningen hjemme i München, men arbejdet blev dog fortsat på lavere blus de følgende år.⁵

Højdeforsøg i Dachau

I foråret 1941 blev Rascher sendt på kursus ved Luftgaukommando VII i München. Kurset handlede om påvirkningen af den menneskelige fysik ved flyvning i stor højde. På dette tidspunkt arbejdede Luftwaffe på at udvikle en ny type jagerfly, der skulle operere i en højde af op til 18.000 meter og der-

med være de engelske jagerfly overlegne. For forskerne var det vigtigt at vide, hvorledes piloternes fysik blev påvirket af flyvning i stor højde med lavere lufttryk og mindsket ilttilførsel. Ved Fliegermedizinischen Instituts der Deutschen Versuchsanstalt für Luftfahrt i Berlin testede læger, under Dr. Siegfried Ruffs ledelse, piloternes udholdenhed i et undertrykkammer, lige som man foretog forsøg med aber. Foruden instituttet i Berlin forskede også det under Luftwaffe hørende Institut für Luftfahrtmedizin i München på dette område.⁶ På grund af forsøgenes farlighed havde instituttet i Berlin vanskeligt ved at tiltrække frivillige. Sigmund Rascher havde en radikal løsning på det problem. I midten af maj 1941 foreslog han Himmler at stille to-tre fanger (“Berufsverbrecher”) fra kz-lejrene til rådighed for højdeforsøgene. Gennem sin referent, Rudolf Brandt, gav SS-rigsføreren grønt lys for planen, og i sommeren 1941 gav også Luftwaffes sanitetsinspektør, professor Erich Hippke, sin tilladelse til at foretage forsøg med kz-fanger.⁷

I november 1941 blev Rascher forflyttet til Institut für Luftfahrtmedizin i München. Kort tid derefter hørte lederen af instituttet, professor Georg August Weltz, om forsøgene i Berlin og om vanskelighederne med at skaffe testpersoner dertil. Med Himmlers og Hippkes udmeldinger var det dog ikke længere et problem. Fangerne fra koncentrationslejrene kunne bruges. Et samarbejde mellem institutterne i Berlin og München blev stablet på benene, og det blev aftalt at henlægge fremtidige forsøg til koncentrationslejren i Dachau.

Sigmund Rascher skulle i samarbejde med Siegfried Ruffs assistent, Hans Wolfgang Romberg, stå for forsøgene i lejren.⁸ I januar eller februar 1942 mødtes Weltz, Ruff, Rascher og Romberg i München for at få de praktiske detaljer vedrørende de forestående forsøg bragt på plads. I februar blev et mobilt undertryksskammer fra instituttet i Berlin flyttet til Dachau, og den 22. februar begyndte de første forsøg.⁹ I undertryksskammeret blev fangerne udsat for forhold svarende til helt op til 21.000 meters højde. En tidligere fange og senere medhjælper ved forsøgene, Walter Neff, berettede efter krigen, at 180-200 fanger deltog i forsøgene, hvoraf 70-80 døde.¹⁰ Dødsfaldene skyldtes alene Sigmund Rascher. Skruppelløst sendte han – helt i Himmlers ånd – forsøgspersonerne i døden i undertryksskammeret. Romberg var vidne til flere af disse dødsfald, og han brød sig ikke om Raschers metoder. Romberg forsøgte at forhindre dødsfaldene, men Rascher fortsatte sine dødbringende eksperimenter om natten, eller når Romberg ikke var til stede. Højdeforsøgene fortsatte frem til midten af maj 1942, hvor det – til trods for Sigmund Raschers modstand – lykkedes Ruff og Romberg at fjerne undertryksskammeret fra Dachau og få det bragt tilbage til Berlin.¹¹

Afslutningen på højdeforsøgene gjorde ikke Rascher arbejdsløs. Luftwaffe ønskede nemlig en ny type forsøg – nedkølingsforsøg – iværksat. Mange nedskudte men reddede tyske piloter døde af de forfrysninger, de havde pådraget sig efter et ophold i det åbne hav. En række spørgsmål vedrø-

rende redningen og genoplivningen af piloterne var endnu ubesvarede, hvorfor Luftwaffe – til trods for uoverensstemmelserne med Rascher – ønskede en række nye eksperimenter gennemført i samarbejde med SS. I juni 1942 gav Himmler Rascher til opgave at forbedre eksperimenter med nedkøling i Dachau. SS-rigsføreren gjorde sig sine egne besynderlige tanker om, i hvilken retning forsøgene skulle bevæge sig. Himmler foreslog blandt andet Rascher at indhente oplysninger om, hvorledes lokale fiskerkoner ved Nordsøen tog sig af deres skibbrudne mænd. SS-rigsføreren forestillede sig, at kvinderne plejede den forfrosne mand med the, kaffe og måske endda en grog, men også at kvinden gav den forfrosne mand varmen igen i sengen. Ved de forestående forsøg bad SS-rigsføreren derfor Rascher undersøge, om “animalsk” varme virkede bedre end kunstig varme (sic!).¹² I forlængelse af SS-rigsføreren tanker var det oplagt også at undersøge, hvorledes folk i arktiske egne behandlede forfrosne og nedkølede mennesker. For at få svar på disse spørgsmål rettede Himmler og SS øjnene mod Danmark og filologen og eskimologen William Thalbitzer.

William Thalbitzer

Thalbitzer, siden 1926 professor i eskimoisk sprog og kultur ved Københavns Universitet, havde med en række videnskabelige udgivelser om eskimoisk sprog og kultur – heriblandt hovedværkerne *A Phonetical Study of the Eskimo Language* (1904) og *Ammassalik Eskimo* (1921-23) – vundet sig

Wolfram Sievers (1905-1948) var forretningsfører for SS-organisationen Ahnenerbe 1937-1945. Hans fanatiske arbejdsiver og indgående kendskab til samtlige projekter og medarbejdere gjorde ham til den mest magtfulde mand i Ahnenerbe. For sit medansvar for en række medicinske forsøg og drab på kz-fanger blev Sievers dømt til døden og henrettet i 1948. (Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde)

international berømmelse. Om nogen var det ham, der kunne svare på, hvad eskimoer gjorde for at redde forfrosne folk fra at dø af kulde. Det var Ahnenerbes kurator og rektor for universitetet i München, Walther Wüst, der i juni eller begyndelsen af juli foreslog Himmler at involvere den danske polarforsker i de forestående forsøg i Dachau. Til trods for at forsøgene i Dachau var hemmeligstemplede, bifaldt SS-rigsføreren idéen.

14. juli 1942 beordrede Himmler og Luftwaffes sanitetsinspektør, Erich Hippke, Rascher til København for at snakke med Thalbitzer og et par andre danske forskere. Ahnenerbes forretningsfører Wolfram Sievers var på tjenesterejse i dagene omkring Raschers afrejse til København. Selve planlægningen af rejsen var derfor lagt i hænderne på en anden Ahnenerbe-medarbejder, Wolf-Dietrich Wolff. Dagen inden

Raschers afrejse henvendte Wolff sig til Reichssicherheitshauptamts valuta-kontor og bad om 100 danske kroner til brug for Rascher på rejsen. Wolff loftede i sin anmodning til kontorets leder, Obersturmführer Feiler, lidt af sløret for rejsens formål: "Der Stabarzt der Luftwaffe, SS-Untersturmführer Dr. S. Rascher, hat im Auftrage des Reichsführer-SS Geheimversuche durchzuführen, deren besondere Bedeutung umfangreiche Vorbereitungen und Besprechungen erforderlich machen. So hat sich SS-Untersturmführer Dr. S. Rascher jetzt nach Kopenhagen zu begeben, um auf Anordnung des Reichsführer-SS Besprechungen mit einem auf dem Gebiete der zu tätigenen Versuche besonders bewanderten Wissenschaftler zu führen."¹³

Den 2. august om morgenen rejste Rascher fra Berlin til København.

Tre dage senere – 5. august – var han tilbage i den tyske hovedstad. Under opholdet i København havde han som planlagt taget kontakt til William Thalbitzer. Samtalen med den danske polarforsker faldt ikke heldigt ud, som Rascher senere meddelte Wolfram Sievers: “Die von SS-Standartenführer Wüst angeregte und vom Reichsführer befohlene Einziehung von Erkundigungen bei Professor Thalbitzer war leider ein Reinfall. Thalbitzer frug mich nach Empfehlungen, worauf ich ihm den Rektor der Universität München nannte. Seine Antwort: “Das ist keine Empfehlung für mich, ich verzichte, Sie zu empfangen”. Fra lægen ved det tyske gesandtskab, Dr. Mats, fik Rascher efterfølgende at vide, at Thalbitzer var ærkekommunist (“Edelkommunist”), mens den danske læge og SS-mand Emil Petersen, som Rascher mødte på tilbagereisen til Berlin, kunne oplyse, at Thalbitzer var “Heljøde” (“Volljude”). Om Rascher mødtes med Thalbitzer, eller om den refererede korte samtale fandt sted over telefonen, lader sig her ikke umiddelbart afgøre. Nogle bevarede notitser, Nocturnalia, i William Thalbitzers arkiv på Rigsarkivet viser, at polarforskeren i dagene omkring 2. august opholdt sig i sommerboligen i Fredensborg og ikke i hjemmet på Østerbro, hvilket kunne tyde på, at samtalen fandt sted over telefonen.¹⁴

Mere held havde Rascher tilsyneladende med samtalerne med lægen Helge Eltorm fra Amtssygehuset i Gentofte og lederen af den danske radiumstation, overlæge Jens Nielsen. Hvad de danske læger mere præcist har fortalt Rascher, fremgår ikke af Raschers brev

til Sievers, men størst udbytte havde han efter eget udsagn haft af samtalen med Jens Nielsen.¹⁵

9. august, samme dag som Rascher skrev sin rejseberetning til Wolfram Sievers, skrev han også til Himmler og aflagde beretning om rejsen til København. Beretningens indhold stemmer i sit indhold overens med skrivelsen til Sievers, omend beskrivelsen af opholdet i København er knap så detaljeret. Rascher gentog historien om Thalbitzers manglende vilje til at samarbejde, og han forklarede det atter med, at Thalbitzer var jøde og kommunist.¹⁶

Bemærkningerne gjorde SS-rigsføreren rasende, hvad der givetvis også har været Raschers hensigt, og skulle for en periode bringe den intetanende danske polarforskers liv i fare. 13. november 1942 lod Himmler gennem sin personlige referent, Rudolf Brandt, København vide, hvad han havde i sinde at stille op med den genstridige danske professor. Thalbitzer skulle arresteres og overføres til koncentrationslejren i Dachau, hvor han passende kunne tvinges til at stille sin viden til rådighed for Sigmund Raschers arbejde. Det hastede dog ikke så meget med anholdelsen af Thalbitzer ifølge Brandt, som lod det være op til Paul Kanstein og resten af staben i København at fremstille anklagerne mod Thalbitzer og finde det rette tidspunkt for hans anholdelse.¹⁷ Ahnenerbes kurator, Walther Wüst, der havde anbefalet Thalbitzer over for Himmler, modtog en kopi af Brandts brev til Kanstein til orientering. For Wüst var situationen ikke så lidt pinlig. Var Raschers

udtalelser om Thalbitzer rigtige, havde Ahnenerbes kurator foreslået SS-rigsføreren at samarbejde med en dansk jøde og kommunist. Wüst rykkede derfor hurtigt ud med et svar til Rudolf Brandt, hvori han slog fast, at hverken han eller Rascher havde kendt til Thalbitzers påståede jødiske afstamning eller politiske overbevisning. Men hvad der er mere overraskende. Wüst hævdede, at han intet kendte til Raschers planer om at opsøge Thalbitzer i København.¹⁸ Det er næppe sandt og ligner mere Wüsts forsøg på at løbe fra ansvaret. Det var jo ham, der havde bragt Thalbitzers navn på banen i første omgang. Det er dog ikke sikkert, at Wüst har kendt til alle detaljerne vedrørende rejsen. Wolf-Dietrich Wolff tog sig i Wolfram Sievers' fravær af sagen, og det er tænkeligt, at ikke alle informationer om rejsen nåede frem til kuratoren i München. Som nævnt ovenfor henvendte Wolff sig først til Reichssicherheitshauptamts valutakontor den 1. august – dagen inden Raschers afrejse fra Berlin – med en anmodning om at få dansk valuta til Rascher, hvilket kunne tyde på, at rejsen blev arrangeret i al hast. Nedkølingsforsøgene i Dachau stod, som det senere skal fremgå, umiddelbart også over for at skulle påbegyndes i midten af august 1942. Hvor detaljeret et kendskab Wüst havde til rejsen får stå hen, men uvidende var han ikke.

I København blev Rudolf Brandts brev fra 13. november næppe mødt med den store begejstring. På Dagmarhus var man udmærket klar over, at en tysk anholdelse og efterfølgende deportation af en kendt dansk viden-

skabsmand kunne få alvorlige konsekvenser for det dansk-tyske samarbejde, hvis videreførelse var blevet sat på en alvorlig prøve ved den just overståede Telegramkrise, der havde bragt en ny tysk rigsbefuldmægtiget, Werner Best, til landet. Helt at ignorere Brandts henvendelse kunne man selvfølgelig ikke. En tysk kriminalassistent blev sat til at forske i Thalbitzers slægt, og han fremlagde 1. marts 1943 resultatet af sin undersøgelse, der slog fast, at Thalbitzer ikke var af jødisk afstamning.¹⁹ Et resultat Kanstein på Dagmarhus sikkert var ganske godt tilfreds med. Dybtgående arkivstudier lå ikke til grund for kriminalassistentens undersøgelse. Et par opslag i to trykte og let tilgængelige genealogiske værker om Thalbitzerslægten var alt, hvad det blev til. Alligevel var kriminalassistenten mere end tre måneder om at fremkomme med resultaterne af sin undersøgelse, hvilket kunne tyde på, at han af Dagmarhus var blevet bedt om at “skynde sig langsomt”.

Resultatet af undersøgelsen tilbageholdt Kanstein endnu et stykke tid. Først da Rudolf Brandt 21. april 1943 rykkede Kanstein for nyt om Thalbitzersagen, sendte Kanstein i sit svar 1. juni kriminalassistentens undersøgelse til Berlin. Kanstein slog desuden fast, at det ikke var lykkedes ham at fremskaffe dokumentation for Thalbitzers påståede antityske holdning. Endelig skrev Kanstein, at han ikke havde dokumentation for, at Raschers og Thalbitzers samtale overhovedet havde fundet sted. Ud fra disse omstændigheder fandt Kanstein og Werner Best det umuligt at skride ind over for Thalbitzer.²⁰ Samme konklusion

nåde Himmler – til Thalbitzers held – efterfølgende også frem til. I sit brev til Kanstein 22. juni, hvori Himmlers beslutning om at droppe arrestations- og deportationsplanerne blev videregivet, foreslog Rudolf Brandt dog for en god ordens skyld fortsat at lade Thalbitzer overvåge.²¹

Vasodil

På vej hjem fra København den 5. august 1942 mødte Sigmund Rascher, som tidligere nævnt, den danske læge og SS-mand Emil Petersen. Petersen, der på det tidspunkt arbejdede som læge på et SS-lazaret i Wien, var manden bag beskyldningen om, at William Thalbitzer var jøde.²² Han bar således en del af ansvaret for, at det var kommet til en sag mod polarforskeren. Emil Petersen kunne også berette om andre ting, der havde Sigmund Raschers interesse. Under samtalen med den danske SS-mand må Rascher have løftet lidt af sløret for formålet med sin rejse til Danmark. Emil Petersen foreslog nemlig Rascher at komme til København igen en måneds tid senere. Til den tid, hævdede Emil Petersen, ville han kunne nå at skaffe Rascher de rette kontakter i Danmark. Emil Petersen henlede også Raschers opmærksomhed på en artikel i *Ugeskrift for Læger*, hvor den danske læge Harry Heidemann fremlagde sine forsøgsresultater med et nyt danskproduceret medicinsk præparat, Vasodil. Ifølge producenten, Løvens kemiske Fabrik, førte indtagelse af Vasodil til en udvidelse af de perifære blodkar ledsaget af en moderat sænkning af blodtrykket. Blodgennemstrømningen blev øget,

Vasodil. Pakke med 50 tabletter. Præparatet kom på markedet i Danmark februar 1941 og udgik juli 1962. Løvens kemiske Fabrik var hverken indblandet i eller havde kendskab til Sigmund Raschers planer om at lade Vasodil teste på fanger i Dachau. (Dansk Farmacihistorisk Fond)

hvad der lokalt kunne modvirke for eksempel forfrysninger. Heidemann havde testet Vasodil på 25-30 patienter med perifære karlidelser (forfrysninger og Eythema pernio) og opnået lovende resultater.²³ Ikke overraskende havde såvel præparat som artikel Sigmund Raschers interesse, som vi senere skal se.

I Berlin var Wolfram Sievers begejstret for den nyvundne forbindelse til Emil Petersen, og han bad Rascher om at gøre, hvad der stod i hans magt for at komme til København igen.²⁴

Nu var der dog ikke tid til at rejse til Danmark. 15. august indledte Rascher i samarbejde med kielerprofessoren Ernst Holzlöhner og dennes assistent Erich Finke rækken af nedkølingsforsøg på koncentrationslejr fanger i Dachau.

Mod slutningen af august opstod en ny mulighed for at komme til Danmark. Holzlöhner planlagde en rejse til København i begyndelsen af september og foreslog Rascher at tage med. Rascher henvendte sig til Sievers og bad ham kontakte personaleafdelingen ved Luftwaffes sanitetsinspektion for at få iværksat sin kommandering til København.²⁵ Raschers overordnede, sanitetsinspektør Erich Hippke, var dog ikke umiddelbart villig til at lade Rascher rejse til Danmark. Forholdet mellem Luftwaffes læger og Rascher var efter uoverensstemmelserne vedrørende højdeforsøgene ikke længere det bedste. Raschers mislykkede henvendelse til Thalbitzer var også kommet Hippke for øre. Sagen irriterede sanitetsinspektøren, og gennem lederen af personaleafdelingen, Dr. Hermann Becker-Freyseng, bad han derfor – af frygt for at se historien gentage sig – Rascher om en begrundelse for at rejse til København. I et brev til Wolfram Sievers 3. oktober skrev Rascher om det dårlige forhold, der var opstået mellem ham og Luftwaffes læger med Hippke i spidsen. Med rette omtalte Rascher den mistro, han blev mødt med – ikke mindst fra sanitetsinspektøren selv. Med hensyn til rejsen til København forsvarede Rascher sig med, at det i sidste ende ikke var ham men Himmler, som ønskede rejsen gennemført. Det var SS-rigsføreren, der havde

beordret nedkølingsforsøgene i Dachau igangsat. Selv ønskede Rascher ikke at rejse til København, hævdede han.²⁶ Det sidste er næppe rigtigt. Fandtes der i Danmark et præparat, som kunne sikre Raschers eksperimenter i Dachau succes – og dermed højne hans status yderligere hos Himmler – ville den ærgerrige læge næppe lade chancen gå fra sig. Rascher ville gerne til København.

Dagen efter skrev han da også et brev til Luftwaffes sanitetsinspektion, hvori han forklarede formålet med rejsen til København. Han betonedede dog igen, at det i sidste ende var Himmler og ikke ham selv, der ønskede rejsen til Danmark gennemført. Rascher kunne også meddele sanitetsinspektionen, at Ahnenerbe nu ville forsøge at skaffe det ønskede præparat fra København via SS' tjenestekanaler, så Rascher kunne undgå yderligere besværligheder.²⁷ Besværligheder med Luftwaffes sanitetsinspektion forstås. At bringe Himmler på banen over for sanitetsinspektionen skal nok ses som et forsøg på pression fra Raschers side. Om det var tilfældet eller ej, så lod sanitetsinspektionen sig ikke kue.

På samme tid – i begyndelsen af oktober – var den første runde af nedkølingsforsøg afsluttet i Dachau. 10. oktober var Holzlöhner, Rascher og Finkes rapport om forsøgene færdig, og 16. oktober afleverede Rascher beretningen til Himmler.²⁸ Resultaterne af forsøgene præsenterede Rascher og Holzlöhner for en række lægekolleger på seminaret "Ärztliche Fragen bei Seenot und Winternot" 26.-27. oktober 1942 i Nürnberg. Blandt de 95 deltagere i seminaret var også Emil Petersen, der nu

Nedkølingsforsøg i Dachau. Sigmund Rascher (t.b.) og Ernst Holzjöhner undersøger en fange nedsanket i det iskolde vand. (Gengivet efter Alexander Mitscherlich og Fred Mielke: Doctors of Infamy, 1949).

med Raschers hjælp var blevet tilknyttet SS-Sanitætsamt i Berlin.²⁹

Rascher havde ikke opgivet håbet om at komme til København, men han havde intet hørt fra sanitetsinspektionen, som han havde skrevet til 4. oktober. Han klagede derfor 18. oktober sin nød til Sievers og Ahnenerbe. Ahnenerbes forretningsfører henvendte sig til Luftwaffes sanitetsinspektion og bad om en forklaring. Her kunne Becker-Freyseng svare, at professor Holzjöhner havde meddelt sanitetsinspektøren, at nedkølingsforsøgene i Dachau var afsluttede, hvorfor det ikke længere tjente noget formål at sende Rascher til København. Sievers indvendte, at Raschers rejse intet havde med afslutningen af forsøgene at gøre. Hertil svarede Becker-Freyseng, at han to gange forgæves

havde bedt Rascher begrunde formålet med rejsen til København. Sievers fandt kravet rimeligt og anbefalede Rascher at efterkomme Becker-Freyseng og Hippkes ønske, så han kunne komme af sted så hurtigt som muligt.³⁰ Rascher havde forsøgt at forklare sig 4. oktober, men denne skrivelse valgte sanitetsinspektionen altså at ignorere. Sagen var gået i hårdknude, og hverken Rascher eller sanitetsinspektionen gjorde sig synderlige anstrengelser for at komme hinanden i møde.

Wolfram Sievers, der havde interesse i at den nye forsøgsrække kom i gang så hurtigt som muligt, kom Rascher til undsætning. 8. november skrev Sievers til lederen af Germanische Leitstelle i København, Bruno Boysen, og bad ham skaffe ti pakker Vasodil

samt Heidemanns artikel fra *Ugeskrift for Læger*, hvori forsøgene med præparatet var omtalt.³¹ Da man en måned senere fortsat intet havde hørt fra København, rykkede Wolf-Dietrich Wolff 9. december Bruno Boysen for et svar.³² 17. december svarede Boysen Wolff, at Wolfram Sievers selv havde taget de ønskede pakker Vasodil med sig hjem efter et besøg i København, mens det endnu ikke var lykkedes Boysen at fremskaffe artiklen fra *Ugeskrift for Læger*.³³ Anledningen til Sievers' besøg i København var et hemmeligstempelt SS-seminar på Høveltegaard nord for København i dagene 11.-16. december, hvor SS's fremtidige virke i de besatte "germanske" randstater blev diskuteret.³⁴ 24. december 1942 sendte Sievers de i København indkøbte ti pakker Vasodil til Rascher, og han lovede at skaffe flere pakker af præparatet, hvis Rascher fik brug for det. Det ønskede nummer af *Ugeskrift for Læger* ville Sievers sende, så snart han modtog det fra København.³⁵

Først i slutningen af marts 1943 modtog Sievers det ønskede nummer af *Ugeskrift for Læger* med Heidemanns artikel om Vasodil. Tidsskriftet havde Bruno Boysen lånt af det førende DNSAP-medlem og overlæge ved Usserød Sygehus, Charles E. Hindborg, og Boysen bad derfor om at få det sendt retur til København efter brug. Sievers fik artiklen fotokopieret, men stod over for det problem, at han ikke havde en egnet oversætter til rådighed i Berlin, hvorfor han bad Boysen om at få artiklen oversat i Danmark.³⁶ I København fik Boysen hurtigt oversat artiklen. Hvem der stod bag oversættelsen, står hen i det uvisse,

men et oplagt bud kunne være Charles E. Hindborg.³⁷ I midten af april 1943 kunne Wolf-Dietrich Wolff endelig sende den til tysk oversatte artikel fra *Ugeskrift for Læger* til Rascher.³⁸ Rascher takkede for oversættelsen, men han måtte desværre meddele Wolff, at forsøgene med Vasodil måtte udskydes: "Leider kann die diesbezügliche Versuchsreihe erst im nächsten Winter durchgeführt werden, da jetzt nicht mehr die entsprechende Temperatur herrscht."³⁹ Forårets – og dermed varmens komme – umuliggjorde Raschers inhumane forsøg.

I løbet af vinteren 1942/43 havde Rascher påbegyndt en ny type nedkølingsforsøg. Ved disse forsøg blev forsøgspersonerne tvunget til at opholde sig nøgne udendørs i timevis, indtil deres kropstemperatur var faldet drastisk. 17. februar 1943 berettede Rascher om de foreløbige resultater af forsøgene til Himmler. 30 fanger havde opholdt sig i kulden i mellem 9 og 14 timer, indtil deres kropstemperatur var faldet til 27-29 grader. Herefter kom fangerne i et varmt bad. Metoden virkede, ifølge Rascher, særdeles lovende. Af Reichsarzt-SS, Ernst Gravitz, havde Rascher fået at vide, at han skulle foretage mindst 100 forsøg for at have tilfredsstillende dokumentation for behandlingens positive virkning. Rascher bad derfor Himmler om lov til at flytte forsøgene fra Dachau til Auschwitz eller Lublin i Polen, hvor vejret var koldere og arbejdsbetingelserne bedre.⁴⁰ Himmler var naturligvis indforstået med, at Rascher flyttede forsøgene til Auschwitz eller Lublin, men SS-rigsføreren var bekymret for, at forsøgstiden var for kort, da vinteren

De anklagede ved domstolen i Nürnberg. På forreste række yderst til højre ses Ahnenerbes forretningsfører Wolfram Sievers. Siegfried Ruff, Hans Wolfgang Romberg, Hermann Becker-Freyseng og Georg August Weltz sidder alle på bagerste række som henholdsvis nummer to, fire, fem og seks fra venstre. (Gengivet efter Alexander Mitscherlich og Fred Mielke: Doctors of Infamy, 1949).

snart var forbi.⁴¹ Til Raschers glæde faldt temperaturerne i Dachau igen, hvorfor det ikke blev nødvendigt at flytte forsøgene til Polen. Nedkølingsforsøgene fortsatte i Dachau frem til maj 1943.⁴²

Vasodils virkning nåede Rascher ikke at teste på kz-fangerne i foråret 1943, men forsøg med Vasodil skulle, som det fremgår, gennemføres den efterfølgende vinter. Der er dog intet i det her benyttede kildemateriale, der tyder på, at Rascher foretog forsøg med Vasodil i vinteren 1943/44. Rascher havde, som vi senere skal se, på det tidspunkt også fået andre ting at tænke på.

15. juli 1943 gjorde Rascher status over de forsøg, han og hans medarbejdere havde udført i Dachau i første halvår 1943. I alt 309 forsøg var det blevet til. Der var tale om 120 nedkølingsforsøg i vand, 95 i kold luft, 25 forsøg med "Wärmepackungen", 20 "Magenversuche", 35 forsøg med insulin og 14 "varmtvandsforsøg". I forbindelse med dette arbejde blev der gennemført

2.855 kemisk-fysiske undersøgelser.⁴³

Mellem 280 og 300 forsøgspersoner deltog i nedkølingsforsøgene i Dachau. Nogle blev underkastet flere forsøg, hvorfor det samlede antal forsøg nærmer sig 400. Mellem 80 og 90 døde af eksperimenterne, heraf omkring 65 efter at Holzlöhner og Finke havde trukket sig fra forsøgene i oktober 1942.⁴⁴ Wolfram Sievers noterede 12. november 1943, at man påtænkte at foretage nye nedkølingsforsøg i vinteren 1943/44, men forsøgene blev ikke til noget.⁴⁵

En af grundene til at Rascher fortsatte forsøgene efter oktober 1942 var den, at han skulle tilvejebringe tilstrækkelig med dokumentation til den doktorafhandling, som han håbede, anstrengelserne i Dachau skulle munde ud i. Ønsket om at erhverve den store doktorgrad, dr.phil.habil., der var en væsentlig forudsætning for at kunne gøre karriere i den tyske universitetsverden, havde drevet Rascher i årevis. Ahnenerbe støttede ham i bestræbelserne,

da opnåelsen af den store doktorgrad dels ville øge organisationens anseelse og dels ville gøre det lettere at få eksterne midler til Raschers forskning. Raschers afhandlinger blev indsendt til universiteterne i München, Marburg og Frankfurt, men ingen ville godtage hans arbejder. I foråret 1944 så lykken ud til at vende, da universitetet i Strassbourg viste interesse for hans afhandling “Experimentelle Untersuchungen über die Erscheinungen während der Auskühlung des menschlichen Körpers”. Noget doktorforsvar fik Rascher dog aldrig lov til at holde. Et par bizarre hændelser satte i foråret 1944 en brat stopper for Raschers karrieredømme.

Raschers endeligt

Den 22. marts 1944 blev et spædbarn bortført i München. Et vidne, der havde set en kvinde og en mand forsvinde med det lille barn, gav politiet en detaljeret beskrivelse af bortførerne. Nogle dages efterforskning førte politiet på sporet af Karoline og Sigmund Rascher. Da politiet 28. marts dukkede op på parrets bopæl i Trogerstrasse, var Karoline Rascher ikke hjemme – hun var formentlig blevet advaret om politiets aktion – men Sigmund Rascher lukkede politifolkene ind. Lægen nægtede først at fortælle, hvor hustruen opholdt sig, men kom på andre tanker under det efterfølgende forhør. En fuldstændig forrykt historie så nu dagens lys. Det kom frem, at ingen af ægteparret Raschers tre børn var deres egne. De var alle tilkommet ægteparret på ulovlig vis, som det fjerde barn, ægteparret just havde forsøgt at

bortføre. Himmler, der ved Karoline Raschers tre forudgående “fødsler” havde sendt lykønskninger og gaver, var rasende. Ægteparret Rascher havde i flere år holdt SS-rigsføreren for nar. Og sagen sluttede ikke her. I april 1944 fandt politiet liget af familien Raschers tjenestepige, Julie Muschler, som havde været forsvundet siden december 1943. Meget tyder på, at hun kendte til sandheden om børnene, hvorfor ægteparret Rascher fik hende ryddet af vejen. I midten af maj 1944 blev Karoline Rascher fængslet i München, og senere – efter et overfald på en fangevogter – i november 1944 overført til koncentrationslejren Ravensbrück. Sigmund Rascher lod Himmler indespærre på SS-kasernen *Freimann* i München.⁴⁶

Det behagede ikke Rascher at sidde indespærret på kasernen, uden mulighed for at arbejde. Han ønskede at blive sendt til fronten, hvor lægemanglen var stor, og bønfuldt derfor i november 1944 sin tidlige støtte i Ahnenerbe, Wolfram Sievers, om at lægge et godt ord ind for forslaget hos Himmler.⁴⁷ Raschers bøn vandt ikke gehør hos Sievers, der, som SS-rigsføreren, følte sig grundigt ført bag lyset af Rascher. Allerede i juni 1944 havde Sievers tilkendegivet over for Rudolf Brandt, at han hverken af saglige eller personlige grunde ønskede at beskytte Rascher.⁴⁸ Himmler lod ikke Rascher forlade cellen på SS-kasernen i München som en fri mand. I midten af marts 1945 meddelte en SS-dommer Wolfram Sievers, at Himmler ikke ønskede at gennemføre en retssag mod ægteparret Rascher. Karoline Rascher skulle forblive i Ra-

vensbrück, mens Sigmund Rascher blev overført til koncentrationslejren Buchenwald.⁴⁹ 3. april 1945 blev Rascher, sammen med andre særlige fanger, evakueret fra lejren og ad omveje bragt til en celle i sit tidligere arbejdssted, Dachau. Her gjorde SS-Hauptscharführer Bongartz 26. april en ende på SS-lægens liv. Hustruen Karoline var allerede blevet hængt i Ravensbrück.

Sigmund Rascher slap dermed for at blive stillet til regnskab for sine forbryderiske eksperimenter mod kz-fangerne i Dachau. Det gjorde de andre involverede i forsøgene derimod ikke. Ved den amerikanske militærdomstol mod 23 SS-læger og deres medhjælpere, der begyndte i Nürnberg den 9. december 1946, var Wolfram Sievers, Siegfried Ruff, Hans Wolfgang Romberg, Hermann Becker-Freyseng og Georg August Weltz alle at finde på anklagebænken. Sievers, der som Ahnenerbes forretningsfører med effektiv planlægning havde muliggjort realiseringen af en række medicinske forsøg – herunder Raschers i Dachau – under det såkaldte Institut für

Wehrwissenschaftliche Zweckforschung, blev dømt til døden. Dødsdommen blev eksekveret i fængslet i Landsberg den 2. juni 1948. Becker-Freyseng blev idømt 20 års fængsel, men blev allerede i november 1952 løsladt fra fængslet og umiddelbart derefter hvervet af det amerikanske luftvåben.⁵⁰ Ruff, Romberg og Weltz blev alle frifundet og fortsatte deres lægegerning i den nye Forbundsrepublik. På anklagebænken glimrede Luftwaffes sanitetsinspektør, Erich Hippke, ved sit fravær. Det var ved krigsafslutningen lykkedes ham at gå under jorden i Bayern. Efter 1945 virkede Hippke som rådgiver ved genopbygningen af Luftwaffes sanitetsvæsen.⁵¹ For sit medansvar for forsøgene i Dachau blev han aldrig stillet til ansvar.

På behørig afstand af den amerikanske militærdomstol i Nürnberg levede William Thalbitzer i København frem til sin død i 1958 – lykkeligt uvidende om, hvilken rolle de nazistiske forbrydere Himmler, Wüst og Rascher havde tiltænkt ham i de medicinske forsøg i Dachau.⁵²

Noter

- 1 Michael H. Kater: *Das "Ahnenerbe" der SS 1935-1945: Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*, 2001 (1974), s. 243.
- 2 Eksamensbeviset er dateret 11.3 1931 og befinder sig i SS-organisationen Ahnenerbes arkiv i Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde (herefter blot BA), nærmere bestemt i NS21/925.
- 3 Wolfgang Benz: Dr.med. Sigmund Rascher: Eine Karriere. *Dachauer Hefte* 4, 1988, s. 191f.
- 4 Kater 2001, s. 101f.

- 5 Benz 1988, s. 196.
- 6 Benz 1988, s. 197.
- 7 Kater 2001, s. 231f.
- 8 Kater 2001, s. 232.
- 9 Ernst Klee: *Auschwitz, die NS-Medizin und ihre Opfer*, 1997, s. 219.
- 10 Benz 1988, s. 199.
- 11 Kater 2001, s. 234.
- 12 Stanislaw Zámečník: *Das war Dachau*, 2007 (2002), s. 277.
- 13 Wolf-Dietrich Wolff til Feiler 1.8 1942. NS21/913. BA.

- 14 RA6424: William Thalbitzers arkiv. D.I.2: Nocturnalia 1942, pk. 24. I Thalbitzers optegnelser fra dagene omkring 2. august 1942 optræder Rascher ikke.
- 15 Sigmund Rascher til Wolfram Sievers 9.8 1942. NS21/913. BA.
- 16 Sigmund Rascher til Heinrich Himmler 9.8 1942. RA860, pk. 443a. Findes også i BA.
- 17 Rudolf Brandt til Paul Kanstein 13.11 1942. RA860, pk. 443a.
- 18 Walther Wüst til Rudolf Brandt 22.11 1942. RA860, pk. 443a.
- 19 Kriminalassistent Renners rapport 1.3 1943. RA860, pk. 443a.
- 20 Paul Kanstein til Rudolf Brandt 1.6 1943. RA860, pk. 443a.
- 21 Rudolf Brandt til Paul Kanstein 22.6 1943. RA860, pk 443a.
- 22 Om Emil Petersen se John T. Lauridsen: En storm i et meget lille glas vand. "Problemet" Frits Clausen og Werner Bests eliminerings af DNSAP 1943-44. *Historie*, 2, 2003, s. 365ff.
- 23 H. Heidemann: Om Vasodil (Leo). *Ugeskrift for Læger*, 104, 1942, s. 105-107.
- 24 Wolfram Sievers til Sigmund Rascher 14.8 1942. NS21/922. BA.
- 25 Sigmund Rascher til Wolfram Sievers 23.8 1942. NS21/913. BA.
- 26 Sigmund Rascher til Wolfram Sievers 3.10 1942. NS21/914. BA.
- 27 Sigmund Rascher til Luftwaffes Sanitetsinspektion 4.10 1942. NS21/914. BA.
- 28 Sigmund Rascher til Wolfram Sievers 18.10 1942. NS21/914. BA.
- 29 Ernst Klee: 1997, s. 235ff.
- 30 Wolfram Sievers til Sigmund Rascher 19.10 1942. NS21/922. BA.
- 31 Wolfram Sievers til Bruno Boysen 8.11 1942. NS21/914. BA.
- 32 Wolf-Dietrich Wolff til Bruno Boysen 9.12 1942. NS21/914. BA.
- 33 Bruno Boysen til Ahnenerbe 17.12 1942. NS21/914. BA.
- 34 Om dette seminar og Ahnenerbes yderligere virke i Danmark se Lars Schreiber Pedersen: "Damit die Dänen sehen, dass wir uns darum kümmern": Ahnenerbes forbindelser til Danmark 1935-1945. *Fund og Forskning*, 47, 2008, s. 271-311.
- 35 Wolfram Sievers til Sigmund Rascher 24.12 1942. NS21/922. BA.
- 36 Wolfram Sievers til Bruno Boysen 29.3 1943. NS21/915. BA.
- 37 Om Charles E. Hindborg se bl.a. John T. Lauridsen: *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*, 2002, s. 502.
- 38 Wolf-Dietrich Wolff til Sigmund Rascher 19.4 1943. NS21/916. BA.
- 39 Sigmund Rascher til Wolf-Dietrich Wolff 27.4 1943. NS21/916. BA.
- 40 *Zámecnik* 2007, s. 280.
- 41 Heinrich Himmler til Sigmund Rascher 26.2 1943. NS21/915. BA.
- 42 *Zámecnik* 2007, s. 281.
- 43 Sigmund Raschers beretning 15.7 1943. NS21/917. BA.
- 44 Kater 2001, s. 238.
- 45 Wolfram Sievers' notat 12.11 1943. NS21/917. BA.
- 46 Kater 2001, s. 239ff.
- 47 Sigmund Rascher til Wolfram Sievers 20.11 1944. NS21/919. BA.
- 48 Wolfram Sievers til Rudolf Brandt 6.6 1944. NS21/919. BA.
- 49 Giesselmann til Wolfram Sievers 13.3 1945. NS21/919. BA.
- 50 Ernst Klee: *Das Personenlexikon zum Dritten Reich*, 2005 (2003), s. 35.
- 51 Klee 2005, s. 258.
- 52 Tak til dr.pharm. Poul R. Kruse, Dansk Farmacihistorisk Fond, for retten til at benytte billedet af Vasodil og cand.pharm. Hanne Kirkegaard, Leo Pharmas Historiske Arkiv og Museum, for supplerende oplysninger om Vasodil.